

Iza ovog popisa autora sastavljači *Kataloga* potrudili su se napraviti popis autora u njemačkom prijevodu, abecednim redom latinicom transkribiranim izvornim ruskim imenima. Na kraju knjige dane su na jednoj stranici najčešće uporabljene kratice, te bibliografija koja ima dva dijela: ruska, azbučnim redom i ćirilicom, te ostala latinicom i složena po abecedi.

Katalog sam po sebi predstavlja golem posao i velik trud autora i suradnika, a organizacija podataka u njemu na zavidnoj je visini, pregledna i međusobno povezana tako da se prema kodnim brojevima svaka homilija može smjestiti u određeni okvir. *Katalog* će poslužiti kao siguran orijentir za razne vrste proučavanja ne samo ruske nego i ostalih slavenskih književnosti, jer je na temelju njega moguće vršiti komparacije i izvlačiti paralele, a za lingviste paleoslaviste služit će kao vrlo koristan naputak za identifikaciju izvora za raznovrsna proučavanja. Iako je ovim radom, a i onim planiranim za skorbu budućnost obuhvaćena samo *Slavia orthodoxa*, ne treba odbaciti ideju da bi ovaj rad mogao otvoriti i neke nove putove u proučavanju djela i ostale paleoslavistike.

HERTA KUNA

GOTTESDIENSTMENÄUM FÜR DEN MONAT DEZEMBER *nach den slavischen Handschriften der Rus' des 12. und 13. Jahrhunderts. Teil 1: 1. bis 8. Dezember.* – СЛУЖЕБНАЯ МИНЕЯ ЗА ДЕКАБРЬ *В церковнославянском переводе по русским рукописям XII–XIII вв. Наборное издание. Последования дней декабря с 1-го по 8-ой.* Besorgt und kommentiert von D. CHRISTIANS, A. G. KRAVECKIJ, L. P. MEDEVDEVA, H. ROTHE, N. TRUNTE und E. M. VEREŠČAGIN. Herausgegeben von HANS ROTHE und E. M. VEREŠČAGIN. Abhandlungen der Nordrhein–Westfälischen Akademie der Wissenschaften (Düsseldorf), Band 98. [*»Patristica Slavica«*, Band 2. Herausgegeben von HANS ROTHE]. Westdeutscher Verlag, Opladen 1996., 663 str.

U izdanju Abhandlugen der Nordrhein–Westfälischen Akademie der Wissenschaften, a u ediciji *Patristica slavica* kao drugi i treći svezak izlaze prve dvije knjige mineja za prosinac, dok prvu knjigu iste serije predstavlja *Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus*, izdan 1994. g. kao prva knjiga koja se bavi staroruskom vjerskom književnošću (v. ovdje, str. 211–217).

Izdavanje mineja proizašlo je iz preliminarnih razgovora na Kongresu u Sofiji 1988., kad je odlučeno da se prvo izdaju mineji, liturgijske knjige istočno-slavenske crkve, i to za mjesec prosinac, čime bi se obuhvatio vrlo značajan božićni ciklus. Nakon toga je već 1989., iza znanstvene konferencije u Moskvi, tiskan prospekt na ruskom i njemačkom s primjerima teksta uz neke teoretske članke, a 1993. izlazi faksimilirani svezak jednoga službenoga mineja za prosinac.

Za znanost je posebno važno što je tiskanje mineja zamišljeno kao krovno, tj. da na neki način u njemu budu obuhvaćeni svi dostupni rukopisni mineji najranijega perioda, 12.–13. st., i to tako što će se najbolji i najočuvaniji rukopis uzeti kao osnovni tekst, a ostali će na utvrđeni način biti predstavljeni u kritičkom aparatu. Izdanje je strogo znanstveno, pa je u skladu s tim dana za svaki dio teksta grčka paralela, a zatim i njemački prijevod slavenskoga teksta, što je bitno za čitatelje njemačkoga govornoga područja, i za ostale proučavatelje, jer tekst na suvremenom europskom jeziku olakšava shvaćanje i analizu teksta.

U knjizi su dva predgovora, jedan na njemačkom, a drugi na ruskom, no, iako ima sitnijih razlika, u biti se podudaraju. U predgovoru se napominje da za zaslugu za prvo izdavanje mineja, kao knjige važne za paleoslavistiku, pripada V. Jagiću koji je 1886. izdao jedan svezak tekstova mineja iz 1095.–1097. g., i to za rujna 1095./96., listopada 1096. i studeni 1097. g., no projekt se nije nastavio.

Novi projekt, predviđen u četiri knjige, koncipiran je kao povijesno-kritičko izdanje, a rađen je sinkronizirano u Moskvi, u Institutu za ruski jezik Ruske akademije znanosti, te u Bonnu u Patrističkoj komisiji Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, a obje prve, kao i kasnije, izdane knjige, tiskaju se u Njemačkoj. Za prvu knjigu slavenski i grčki tekstovi prepisani su i obrađeni u Moskvi pod vodstvom E. M. Vereščagina, koji je napisao i ruski predgovor uz suradnju Lj. P. Medvedove i A. G. Kraveckoga, dok su u Bonnu kolacioniranje obavili D. Christian i N. Trunte te korigirali i završnu obradu, a pod vodstvom H. Rothea čiji je i njemački predgovor.

U predgovoru se daju informacije o rukopisima koji su osnovica cijele edicije, a radi se o šest rukopisa mineja iz 12. i 13. st. Za svaki su rukopis dani osnovni podaci o veličini, stanju, starosti, očuvanosti, o mjestu gdje je pohranjen, a za svaki je rukopis dana i šifra pod kojom je obrađen u ovoj ediciji. Osnova za ovo izdanje je rukopis pod šifrom *S* iz 12. st., relativno opsežan (303 f.) i dobro očuvan, s neumama. Napominje se da rukopis *S* ima i mnogo

marginalija od mlađe ruke, ali su i one ušle u knjigu, istina posebno tiskane na kraju svakoga dana, budući da one i ne pripadaju prvotnomu tekstu. Međutim u već spomenuto faksimilirano izdanje ušao je rukopis *A*. Za razliku od Jagićeva izdanja ovo je s grčkim paralelama, ali kako nema kritičkoga izdanja grčkih mineja, uporabljeni su razni grčki tiskani mineji, a po potrebi tragalo se i po grčkim rukopisima, birajući pri tom one koji su najbliži ruskomu tekstu, što je rađeno na temelju mikrofilmova snimljenih poglavito u Moskvi i Petrogradu. Uza sve to nije se grčka paralela mogla naći za sve tekstove, što ne znači da je uvijek riječ o originalnoj građi. Kao za ruske i za upotrijebljene grčke rukopisne tekstove dani su osnovni podaci (signatura, mjesto pohrane, stoljeće, stanje teksta, sadržaj, te šifra).

U predgovoru se opisuje sadržaj mineja, liturgijske knjige koja sadrži pjesme za jutarnju i večernju službu cijele crkvene godine, i to za sveca svakog dana, pa se pri tom navodi i shema bogoslužja ruske crkve. Posebno se podvlači da su za razliku od grčkih bogoslužnih knjiga, u kojima su tekstovi složeni po redu službe, u ruskima sistematezirani po žanrovima. U shemi, posebno za jutarnju i večernju liturgiju nabrojani su tropari, psalmi, litanije, kondaci, ikosi, tj. čitav pjesnički sastav liturgije, pri čemu se posebna pozornost svraća na neke specifičnosti u poretku, kao oznake starine, uz uzgrednu analizu povijesti liturgijskoga rasporeda. Na kraju se daje za prvih osam dana prosinca sinoptički pregled sadržaja svih pet rukopisa koji su ušli u obradu za ove dane, u dvjema tabelama. U prvoj je tabeli dan za svaki rukopis broj krovnooga kataloga, šifra rukopisa, te signatura u ediciji, a u rubrikama se navode redom dani s odgovarajućim svecima toga dana, tako da je za svaki dan navedena stranica na kojoj počinje kanon za taj dan u svakom pojedinom rukopisu. U drugoj tabeli precizno se navodi što za koji dan i kojega sveca sadrži tekst, kao i ton u kojem se pjevaju određeni tekstovi.

U principu se ovo izdanje oslanja i na tiskani staroruski kondakar (1990., i 1977., 1979./80. u izdanju Dostál, Rothe), ali su izostavljeni nadredni znakovi (spiritusi i akcenti). Tekst je složen po retcima, tako da je moguća rekonstrukcija stihovne strukture slavenskoga teksta na temelju neuma zabilježenih u rukopisima, te punktuacije. Kao osnovica uzet je tekst rukopisa *S*, što znači da je svaki redak teksta određen praćenjem neuma i završnom točkom. Podjela na stihove utvrđuje se tim sigurnije ukoliko je u više rukopisa istovjetna struktura neuma, a pri utvrđivanju mogu poslužiti i usporedbe s eventualno kasnije nađenim tekstovima.

U predgovoru se posebno razjašnjava odnos grčkoga i slavenskoga stiha, i s obzirom na uporabu neuma, uz napomenu da slavenski prijevod nastoji zadržati grčki red riječi i kraj stiha, što dovodi do promjene broja slogova u stihu.

U predgovoru su svi relevantni podatci o načinu predstavljanja teksta u ovoj ediciji. Naslovni retci prenose se točno, bez ikakvih promjena, tj. mehanički, a radi lakšega sinoptičkoga predstavljanja kao minimalne tekstualne jedinice tretiraju se trojari, stihire i teotokioni, i to tako da tekstovi jednog dana stoje u ediciji pod jednim rimskim brojem, dok je za oznaku tekstovne jedinice u uporabi arapski broj, oboje u kvadratnoj oznaci nad tekstem. Tekstovi koji nedostaju u *S* uzeti su iz *A* ili *T*, no u tom slučaju pred arapskom brojkom stoji asterisk, a oni koji su u rukopisima nađeni samo u tzv. prazničnim minejima *M* ili *P*, označeni su dvama asteriscima. Marginalije nemaju posebne brojne oznake nego se podvode pod arapski broj onoga teksta uz koji stoje u rukopisu s latiničnim slovom iza broja. Kako je cijeli tekst podijeljen po danima, na početku svakoga dana stavljen je latinski natpis koji predstavlja shemu građe odgovarajućega teksta, iza kojeg slijede raspoređeni slavenski tekstovi s odgovarajućim grčkim tekstom i njemačkim prijevodom. U aparatu uz grčki tekst bilježe se slučajevi kad se u drugim rukopisima raspored kolona bolje slaže s grčkim nego u rukopisu *S*, dok se druge varijante ne bilježe. U osnovnom tekstu obilježavaju se brojevi stihova na uobičajeni način s lijeve strane, zatim kraj retka i stranice u rukopisu *S*.

Tekst se prenosi vjerno, slovo po slovo, ali se zanemaruju slovne varijante i ligature, a ne razrješuju se ni rjetke kratice. Ne bilježe se neume ni nadredni znakovi, a kako je rukopis *scriptura continua* vrši se razdvajanje na riječi, pri čemu se povratna zamjenica *Ϡ* redovito odvaja, dok *Ϡε* ostaje sastavnim dijelom relativne zamjenice, dok se adverbijalizirani izričaji pišu izvorno, tj. odvojeno, ukoliko već nisu fonološki srasli. Za lakše snalaženje uvedena je moderna sintaktična interpunkcija, ali se iz rukopisa preuzimaju grafički znakovi završetka jedne cjeline.

U šiljatim su zagradama u tekstu ispravci i konjektуре (s oznakom *em*, odnosno *konj.*), koje je izdavač napravio prema objavljenim izvorima, pri čemu se mlađi pravopis ispravka prilagođuje onomu u rukopisu, a posebno se komentira u aparatu, međutim ako ispravci nisu potvrđeni u nekom od raspoloživih rukopisa, unose se samo u aparat, a ne u osnovni tekst. Nadredna brojka na kraju riječi u tekstu odgovara napomeni u aparatu za tu riječ, a ako se radi o izrazu, onda ista brojka stoji na njegovu početku i kraju. U aparatu ispred

oznake □ dolazi obavijest o neumama, kao i upute na tiskani kondakar i irmologij, a za svaku pjesmu navodi se stranica i redak teksta iz rukopisa *S*, bez sigle, a zatim pod siglom i za *Δ*, *T*, *M*, *Π*, a iza kvadratića navode se ortografske, fonetsko-morfološke varijante prema osnovnomu tekstu *C* iz ostalih obrađenih rukopisa, koje se odnose na jednu ili dvije riječi (ispuštanje poluvokala, zamjena jata s *e*, stražnjega nazala s *u* itd., zatim završetci pridjeva, zamjena singulara i plurala, aorista i participa i dr., te međusobna zamjena mjesta dviju riječi). Pod signaturom *var.* registriraju se leksičke zamjene, morfološke alternacije i veće promjene u redu riječi, ispuštanje ili dopunjavanje jednoga ili više leksema, a i cijelih fragmenata teksta. Radi ekonomičnosti u aparatu se bilježe samo oni elementi koji se razlikuju, uključujući po potrebi i susjedna slova zbog identifikacije.

Grčki tekst daje se u skladu s metričkom strukturom grčkog stiha, a u slučajevima kolebanja izdavač se držao principa naglašanih i nenaglašanih slogova na kraju retka. Grčki se stihovi kao i slavenski obilježavaju brojevima s lijeve strane. Najčešće se grčke metričke i slavenske muzičke kolone slažu, ali ako odstupaju, početak slavenskoga retka označava se u grčkom tekstu brojkom u uglatoj zagradi. U aparatu se uz grčki tekst navode uporabljeni grčki rukopisi i štampana izdanja paralela, čak i ako se ne slažu sa slavenskim tekstom, ali se iza četverokutne oznake navode varijante bliže slavenskomu tekstu.

Njemački se prijevod drži slavenskoga teksta sve dok je on gramatički korektan, čitljiv i smislen, a jedino u slučajevima kad je besmislen, sadržajno neodgovarajući ili teološki sumnjiv, prevodi se direktno s grčkoga, a slavenski se tekst komentira u aparatu. I grčki se tekst pri prevođenju uzima u obzir kad je slavenski tekst višeznačan. Neslaganje grčkoga i slavenskoga teksta može imati različite uzroke, u prvom redu ostaje upitno je li odabrani grčki tekst bio uvijek podloga slavenskomu, zatim su moguće i pogreške kod prepisivanja predložaka, a moguća je i autorska intervencija. Općenito, aparat uz njemački prijevod upućuje na razlike između grčkoga predložka i slavenskoga prijevoda, a daje i neka usputna objašnjenja.

U zaključku predgovora autor izražava uvjerenje da će započeto izdavanje ruskoga mineja biti korisno znanstvenicima raznih profila: povjesničarima jezika i književnosti, kulture, glazbe, patristike, teorije prevodilaštva, zatim teolozima, bizantolozima, povjesničarima crkve, te stručnjacima za liturgiju.

Za njemačkim, kako je već rečeno, slijedi ruski predgovor, koji se s prvim podudara, a zatim dolaze sigle i kratice. Uz sigle uporabljenih ruskih i grčkih mineja nalaze se kratice koje se odnose na mjesta pohrane rukopisa i knjiga, te

kratice za citirane izvore. Zatim dolaze latinske kratice u aparatu, a poslije njih objašnjenja, na njemačkom i ruskom jeziku, za razne oznake koje dolaze u tekstu mineja i aparatu. Posebno su notirane kratice svih biblijskih knjiga *Staroga* i *Novoga zavjeta*. Na kraju je bibliografija.

Tekst mineja donesen je korektno, potpuno u skladu s principima i objašnjenjima iz predgovora, a vrlo malen broj errata na kraju knjige svjedoči o tome.

Drugi svezak izdanja, koji obuhvaća vrijeme od 9. do 19. prosinca, izdan je na isti način kao i prvi svezak, s kratkim predgovorom na njemačkom, i s prijevodom *predgovora* na ruski. Obradu, kao i prijevod minejskoga teksta na njemački izradili su u Bonnu N. Trunte i D. Christians, a za dio grčkih paralela posebna zahvalnost pripada M. A. Mominoj, koja je pronašla odgovarajuće rukopise. I ovdje su, kao i u prvom tomu, dane tabele s pregledom sadržaja prema rukopisima i danima, s tim što su za ovaj svezak uporabljeni samo rukopisi *C*, *T* i *M*. Iza predgovora, kao i u prvom svesku i na isti su način dane sigle i kratice uporabljenih djela, te kratica i oznaka u aparatu, ali je broj kratica biblijskih knjiga daleko manji, a errata nema.

Nakon prvih dviju izdanih knjiga mineja, za koje su već autori nabrojili najrazličitija znanstvena i kulturna područja kojima će one biti korisne, treba samo konstatirati da su obje izrađene akribično, s mnogo korisnih informacija i sa znatnim aparatom, te na taj način daju iscrpan uvid u najstarije tekstove relevantne za paleoslavistiku, pa tako i za područje jezičnih istraživanja, s obzirom na to da je rukopis *S* jedan od najstarijih spomenika slavenske pismenosti, predan u svom izvornom obliku, uglavnom bez prepravaka. Mora se također istaknuti da grčka paralela i njemački prijevod olakšavaju snalaženje i bolje razumijevanje sadržaja, te pružaju i dodatnu pomoć u raznim smjerovima istraživanja. Valja se nadati da će čitav projekt biti uspješno realiziran, iako će, nesumnjivo, biti potrebno mnogo vremena, truda i sredstava da se dovrši ovako opsežan i zahtjevan pothvat.

HERTA KUNA

FRANCISCI V. MAREŠ: *Psalterii Sinaitici pars nova* (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N), ad editionem praeparaverunt; P. FETKOVÁ, Z. HAUPTOVÁ, V. KONZAL, L. PACNEROVÁ, J. ŠVÁBOVÁ; Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1997., XXIII + 201 str.